

„Vaj van a fejünkön”?

Burány Nándor

A kérdésről, amiről itt írni próbálok, soha senkivel még csak nem is beszélgettem, inkább csak gondolkodom róla, az utóbbi időben egyre többet és egyre inkább nyugtalanít. Belekapaszkodom egy-egy szálba, gombolyítom, és sehogy sem tudok, akarok, merek belenyugodni abba, amire minduntalan kilyukadok. Egyre több eseménynek az a magyarázata: vaj van a fejünkön. Meg van kötve a kezünk, mi magunk kötöttük meg, és most semmit sem tehetünk.

Ha így lenne, ha maradéktalanul bele kellene nyugodnunk ebbe, az valami szörnyű tanulság, szörnyű vereség, egyszerűen temető lenne.

Nem lehet ezzel megbékülni, ellent kell mondani, tiltakozni, hadakozni kell, ha nincs is olyan érv, amit legalább mi magunk elfogadhatónak találunk. Kafka kis szimbolikus meséi járnak sokszor az eszemben: kukac, kutya, macska, disznó az ember; a lakásért, pénzért, a nőért, a pozícióért és még mi mindenért nem képes csúszómászó lenni, ütni, harapni, hízelegni.

Nincs ereje, hogy ember tudjon maradni. Vagy éppen ez az ember, éppen ilyen vereségekkel, bukásokkal, önzésével és büszkeségével? Másmilyen nem lehet? Az adott világ, a körülmények, lehetőségek ilyené formálják? Az ideális embert csak ideális környezetben lehetne keresni? Nincs ideális környezet, nincs ideális ember. Nem is kell, egyszerűen: az ember kell, az ember, de talán mégis több önérzettel, kitartással, következetességgel, önmegbecsüléssel.

Nem a falumba vágyom vissza, semmi pénzért, csak emlékszem (már csak emlék?), mikor a városba jöttem, az elkispolgáriasodás elleni legnavább és legnevetésesebb (most már csak nevetéses?) gesztusunk volt, kinevettük azokat, akik bal kézben fogták evés közben a villát (Mi a men-

zán az ebédhez csak kanalat kaptunk.) Csak most gondolom, hogy természetellenesnek tartottuk ezt. Mi másmilyen, „természetesebb” szokást hoztunk magunkkal, az újabb modort sehogy sem akartuk bevenni, nem is ön-maga miatt talán, hanem a többi szokásért, amelyeket „veszélyesebbnek” tartottunk, és amelyek szerintünk együtt jártak azokkal, akik bal kézzel fogták a villát.

Tüntetőleg mentünk gyűrött ingben vagy magas nyakú pulóverben a színházba, így akartuk érzetelni, hogy megvetjük az illemet, a rendet, azt a rendet, amelyet mesterkéltnek, nevetségesnek, értelmetlennek tartottunk. Fgymás közt kigúnyoltuk azt az idősebb barátunkat, aki azt mondta, azért nem jár színházba, mert a feleségének még nincs rendesebb ruhája. Az 1951—1953-as évek voltak ezek főleg.

Szenvedtünk sokat, mások „bűneiért” is, és merte csak volna valaki is mondani, hogy szenvedéssel, passzív magatartással nem lehet megváltani a világot. De hát főiskolások voltunk, igazi szabad emberek, megengedhetük magunknak a passzivitás fényűzését.

Eljött a „mi időnk is”, dolgozhattunk, vagy: dolgoznunk kellett, és most itt állunk „talpig feketében”. Most, mikor tevékenykedhetnénk, mikor kötelességünk is lenne az, mintha csak egyik kezünkkel megkötnénk a másikat.

Van az emberben egy, talán veleszületett, talán legnemesebbnek nevezhető ösztön: felháborodik, fellázad, méltatlankodik, ha valami igazságtalanságot vél, sejt vagy érez. Anyagi, erkölcsi áldozatra is kész, hogy megvédje, segítse azt, akit az igazságtalanság ért.

Vagy: számtalan törvény, előírás, szabály szabályozza életünket, munkánkat, viszonyunkat a közösség, a közösségi tulajdon iránt. Ezek a szabályok mindannyiunk érdekeit szolgálják, biztosítják, hogy kifejezésre jussanak jogaink, de ne mások jogainak rovására, kárára. És itt kezdődnek a bajok, mi nem elégszünk meg a szabályok biztosította jogokkal, többet akarunk, növekszenek az igényeink, saját érdekeinket nem tudjuk a szabályok szellemében összeegyeztetni mások, a közösség érdekeivel.

Azt mondtam, állítottam, hogy „mi nem tudjuk”. Kérdezheti valaki: kik azok a „mi”? Milyen társadalomra, viszonyokra, időre, térre vonatkozik a megállapítás? Ez a meghatározás kétségtelenül nagyon fontos lenne. Nélkülözhetetlen. Különben, ha légüres térben lóg, semmi értéke sincs.

Viszont az is igaz, hogy egy kort vagy korszakot nehéz pontosan, mondjuk így: mereven meghatározni. A régi elemei, maradványai elkeverednek az újakkal. A régiek fokozatosan kihálnak, az újabbak egyre erősödnek. Így szoktuk mondani, ez a szabály, a törvény, a fejlődés törvénye. De hányszor megtörténik, hogy a születő új elem előbb elvesz, mint a régi, ami nemegyszer makacsul tartja magát. Igaz, minden kornak megvannak a maga ismertetőjelei, jellemvonásai, bizonyos elemek túlsúlyban vannak benne, erősödnek, mások gyöngülnek. Mégis óvatosoknak kell lennünk, az egyszerűsítés veszélye állandóan fenyeget.

„Persze, akadhatnak egészséges intézményekben korrump emberek, ha viszont maguk az intézmények korrumpáltak, a bennük élő és dolgozó emberek is szükségszerűen korrumpálódnak. A korporációk korában a gazdasági viszonyok elveszítik személyes jellegüket, s csökken a gazdasági vezetők személyes felelősségérzete. Abban a világban, ahol az üzlet, a háborús készenlőség, a politika, a korporációk rendszeréből meríti létjogosultságát, az egyén lelkiismerete fellazul, s intézményes jogot nyer a magasabbrendű erkölcsstelenség”.

„Korunk erkölcsi bizonytalanságának oka abban a tényben rejlik, hogy a korporációk korszakának embere számára a régi értékek és a régi

becsületkódex elveszítették érvényességüket és kötelező erejüket, de helyükbe nem lépnek új értékek, új kódexek, amelyek a kor korporatív életformájának morális tartalmát és szentesítést biztosítanának. A tömegközösség nem vetette el kifejezetten a korábban érvényes kódexeket; inkább azt kell mondanunk, hogy az emberek szemében ezek a kódexek tartalmatlanná, üressé váltak”.

C. Wright Mills *Az uralkodó elit* című könyvéből valók az idézetek, és nem kell külön mondanunk, melyik társadalomra vonatkoznak. Egyszerű lenne levonni a tanulságot: igen, ez a kapitalista társadalom, a tőkés rendszer elidegenítő szelleme, a kilátástalanság, a dekadencia, egy osztály, melynek nincs már távlata. Így tanultuk a középiskolában, eddig ez teljesen megfelel a képletnek. És amit a szocializmusról tanultunk, az is mind igaz, a világ megváltozott és változik most is, rohamosan fejlődnek a termelőeszközök, új emberi viszonyokat építünk, túl vagyunk a jelszavakon. „A régi becsületkódexek elveszítették érvényességüket és kötelező erejüket, de helyükbe” itt nálunk igenis „lépnek új értékek, új kódexek”.

Néha a kötelező új kódex, új érték is lehet teher, különösen, ha párhuzamosan együtt él a régi kódexekkel. Ez az együttélés persze nagyobb lehetőséget ad arra is, hogy kihúzzuk magunkat a kötelezettségek alól, hogy kijátsszuk a szabályokat, hogy mások kárára saját érdekünket helyezzük előtérbe. És mi sokan élünk ezekkel a lehetőségekkel. Végeredményben ez is törvénytörés, egy kornak a gyermekei vagyunk, nem lehetünk mások, mint amilyenek a környezet, a feltételek formálnak bennünket, vagyis amilyenek e tényezők kényszere alatt formálódtunk. Nem nehéz ezt egy idézettel alátámasztani:

„Nekünk itt nem olyan kommunista társadalommal van dolgunk, amely a saját alapján *kifejlődött*, hanem ellenkezőleg olyannal, amely a tőkés társadalomból most *bújik ki*, amely tehát minden tekintetben, gazdaságilag, erkölcsében, szellemében még magán viseli annak a régi társadalomnak anyajegyét, amelynek méhéből származik”. (Marx: *A gótai program kritikája*).

A legfontosabb: „minden tekintetben, gazdaságilag, erkölcsében, szellemében”. Ezután persze mindjárt jöhet a kérdés: na jó, de meddig? Pontosabban, akik támadnak bennünket, azok azt kérdik, meddig védekezünk még ezzel. Pedig nem is védekezésről van szó. Hiszen hiába kiáltanánk mi ki ezt a társadalmat nem tudom minek, a deklarációk önmagukban még nem változtatják meg egy társadalom szerkezetét, képét, összetételét. „Ám ezek a visszasságok a kommunista társadalom első fokán, ahogy az a tőkés társadalomból hosszú vajúdas után éppen hogy megszületett, elkerülhetetlenek.” Hiszen, és ez megint nagyon fontos: „A jog sohasem lehet magasabb fokon, mint a társadalom gazdasági alakulata és az ezáltal meghatározott kulturális fejlettsége.”

Ez az utolsó idézett mondat, azt hiszem, elég világosan rámutat a mi helyzetünkre is. A szocializmus fejlett termelőeszközöket feltételez. E nélkül az alap nélkül az eszmék deformálódhatnak, mondjuk sokszor, és arra is gondolunk, hogy hazánk más-más vidékein sem egyformán fejlettek a termelőeszközök, ezért más-más képet mutat az öngazgatás is más-más környezetben.

Néha a korszerű nagyvárosi gyárban is találhatnánk olyan figurákat, akik így gondolkodnak: „Az élet egyetlen értékmérője a pénz... a pénzes ember közmegebecsülésnek örvend, függetlenül attól, hogyan szerezte vagyonát.” Vagy: „Az emberek nemcsak kívánják a pénzt, hanem egész életük értékmérőjének is tekintik”.

Viszont ha valakit így jellemzünk, akkor azt az embert már meg is bélyegeztük, az ilyen embert közösségünk erkölcsileg elítéli. És mégis, mit alakoskodjunk, mit ér pénz nélkül az ember? Nézzünk szét az otthonunk-

ban: jégszekrényt, szőnyeg, könyvek, fotelek, bojler... És még mennyi minden hiányzik! Mennyi pénz kellene még, most, mindjárt, de rögtön. Így vagyok én, így a barátom, a másik, a harmadik is. Igyekeznek, iparkodik az ember, s ebben nincs is semmi rossz, a növekvő igények fokozottabb munkára serkentenek, többet adunk a társadalomnak, és többet is kapunk tőle. (Így van valóban?) És a pénzt, amit kapunk, nem tőkésíteni akarjuk, nem másokat akarunk kizsákmányolni általa, egyszerűen az életszínvonalról van szó. És ez fontos különbség.

Ez nem sok. És ha megdolgozik azért, amit kap, senkinek sem lehet ellene kifogása. (De mit jelent az, hogy megdolgozik? Ki méri azt le pontosan, hogy ki mennyiért dolgozott meg, és hány ismerősünk van, akiről tudjuk, hogy nem dolgozik meg — és mi megdolgozunk-e — azért a pénzért, amit kap?)

Ma megszoktuk bal kézben fogni a villát, a színházba is fehér ingben, sötét ruhában megyünk, egymással igyekszünk nem őszinték, inkább tapintatosak (néha némelyikünk talán hízog is) lenni. Pedig ezt tartottuk legnagyobb erényünknek és fegyverünknek: az őszinteséget. Ma hajlamosak vagyunk a mai húszévesek ilyen erényeire azt mondani, hogy gorombák. Mégis azt hiszem, ha mindjárt gorombaság lenne is ez, megérdemeljük azt is. Valóban beidomultunk, helyezkedtünk és (majdnem) úgy hiszem, hogy az ártatlan formásokkal együtt valóban átvettük a kispolgári életmódot annyira jellemző szokások, felfogások, modorosságok nagy részét, amiket akkor szívből megvetettünk.

Mentségünkre szolgálhat-e (és mire jó a mentség egyáltalán?), hogy tisztességesen véreztünk (vagy vérünk) el, hogy közülünk sokan sokáig derekasan ellenálltak, de aztán ők is csak azt mondták, mások példáján okulva: miért legyen én, éppen én a bolond? Mert mint előbb is mondtam, az ember életszínvonala állandóan emelkedik, napról napra nőnek igényeink, az igények kielégítésére több és több pénz kell, ezt pedig csak úgy tudjuk megkapni, ha többet, ha fokozottabb ütemben dolgozunk. Legalábbis ez lenne a „becsületos” út. Vannak másfajta utak is, mondjam-e, hogy nem a lopásra, sikkasztásra gondolok.

Ezeket a nem „becsületos”, de szalonképes és létjogosultságot nyert kereseti formákat ki lehetne küszöbölni, az ilyen forrásokat el lehetne zárni, dugaszolni, sokszor, majdnem mindig meg is vannak a szükséges ellenőrző szervek, sőt az öngazgatási formák szerepe is jelentős, de hát mindennütt emberek vannak. Az ellenőrök, az öngazgatók igényei is növekszenek, (nem akarjuk egészen banalizálni, de ők is családos emberek), gondolniok kell a holnapjukra is, és nem fontos, hogy lekenyerezhető legyenek, egyszerűen, ha rajtacsípnék valakit valamilyen szabálytalanságon, akkor jól megnézik, kiről van szó, hiszen bosszú is van a világon, és senki sem akarja tudatosan önmaga alatt vágni a fát.

Konkrétan: a Nivában egy ember dühében kalapáccsal vágott a gépbe, a zentai bútorgyárban óriási károkat okoz a hanyagság, fegyelmetlenség, az Univerzálban nem egyszer feltört műhelyzárak, a Jugodentben egy fiatal munkás nem akar dolgozni — példák arra, hogy az emberek nagyon óvatosak a büntetések kimérésében. Arra gondolnak, ki tudja, holnap talán én kerülök az ő helyzetébe, viszont ha én most nem sértem, bánom meg, akkor ő is elnéző lesz az én hibáim, mulasztásaim iránt. Tudom, lehetne ellentétes példákat is felsorolni, és lényegében mindegyiket külön-külön meg lehetne magyarázni, de mit érünk el a magyarázattal? Végül csak oda lyukadunk ki, hogy mindenki többet szeretne, és úgy is helyezkedik.

Azt, aki tíz- vagy tizennégyezret keres havonta, meg kell értenünk. Itt a tél, tüzelő, meleg ruha, mindig újabb kiadások; és kénytelenek vagyunk megérteni azt is, aki hatvan-, hetven- vagy százezret keres havonta — ő is többet szeretne, hiszen meggyőzően magyarázza, hogy az ő igényei mások, tőle a társadalom is mást követel. Igen, meg kell érteni az embereket, meg kell értenünk egymást. Hiszen úgy is felteheti valaki a kérdést: mi joga, milyen alapon osztogatjuk mi — én, te vagy ő — az igazságot, mintha mi még sosem tévedtünk vagy hibáztunk volna?

(Általában úgy van, erre csak az utóbbi időben jöttem rá, hogyha az embereket valamiért felelősségre vonják, akkor a válasz helyett nagy előszeretettel szellőztetik mások szennyesét.)

A legjobb ellenőrzés persze legtöbbször a nyilvánosság, ez ugyanis, ha jól értesült, talán legkevésbé tévedhet, legkevésbé tud részrehajló lenni, viszont ennek, az ilyen ellenőrzésnek a sikeres működéséhez sincsenek meg mindenütt a szükséges előfeltételek, sok idő kell, amíg a próbálkozások után megtalálhatjuk a bonyolult szervezeti formák közül a legjobbat, ez pedig megint csak az adott helyzetben, a fejlődés meghatározott fokán lesz jó, és állandóan változtatni kell.

Az öntudatra, a becsületérzésre, a jövőbe vetett kitre kell alapozni? (Érdekes az áldozat kérdése. Nagy téma. Nem olvastam eddig róla semmi alaposabb tanulmányt, pedig időszerű, hasznos és izgalmas lehetne.)

Az ember a magánéletében is tervezet: most ezt veszek, erre spórolok, emiatt erről meg erről kell lemondanom. Már a gyerekeknél is megvan ez. Az adott anyagiakat úgy osztom be, ahogy akarom, a keretben önállóan gazdálkodom, ha akarok, kölcsönt is felvehetek, de napi költőpénzemből is tehetek félre valamennyit, hogy holnap vagy jövőre gyümölcsöt hozzon áldozatom.

Körülbelül így van ez egy gyárban és egy társadalomban is. Megegyezünk, hogy minden megtakarított pénz a tartalékalapba teszünk, mert fel kell újítanunk a gyárat. Megy is a munka, egy ilyen megegyezés fellelkesítheti az embereket, szorgalmasabban, fűgében dolgoznak, míg rá nem jön egyik-másik, és általuk a többi is, hogy azok, akik „közelebb vannak a tűzhöz”, nem tartják magukat a takarékoság elvéhez, és különféle módon bele-belemarkolnak abba, amit ők megtakarítanak. És azt kérdezik maguktól: miért én, ha ők nem?

Néha úgy érzem, a mi legnagyobb bajunk, hogy nincs elég jó szakemberünk, nemcsak a termelésben látszik ez meg, de éppen mert kevesen vannak, kiváltságos helyzetet élveznek, és így megnehezítik az új viszonyok kialakítását is. Viszont éppen ilyen helyzetükkel hatnak serkentőleg, ez is egyik oka lehet annak, hogy olyan zsúfoltak az iskolák, sok a magánhallgató, hogy mindenki tanulni akar. Így ez a kérdés, ez az ellentmondás önmagát oldja meg. Ugyanis mivel ilyen sokan tanulnak, néhány év múlva lesz elég iskolázott ember, és ha csökken irántuk a kereslet, helyzetük is normalizálódik. De ez nem jelenti azt, hogy rosszabb lesz, hogy csökken az életszínvonaluk, hiszen a termelésbe való bekapcsolódással olyan jelentékenyen növekszik a termelés, hogy nemcsak nekik, de minden dolgozónak magasabb lehet az életszínvonala.

Magyarázkodom? Nem nehéz a mi mostani helyzetünket megmagyarázni. Megváltoztatni, előbbre vinni, viszonyainkat fejleszteni nem lehet máról holnapra. Az egyéni és a közösségi érdek összeütközését sem lehet gyorsan kiküszöbölni.

Kardelj tömören megfogalmazta:

„Nem vagyunk fantaszták és az ember társadalmi tudatának nem tulajdonítunk nagyobb jelentőséget, mint amekkora az a meghatározott anyagi lehetőségek között lehet. Az emberek persze gyakran többet követelnek a társadalomtól, mint amennyit az gazdasági erejével adhat nekik.

A bürokratikus deszpotizmus rendszerében az ilyen tendenciára politikai nyomással válaszolnak . . .”

„... az egyéni és a közösségi érdek közötti ellentmondás szocialista megoldásának másmilyennek kell lennie. Ezt az ellentmondást végeredményben csak úgy lehet megoldani, ha a dolgozó embernek helyzeténél fogva lehetővé tesszük, hogy maradéktalanul ellenőrizhesse a termelési viszonyokat és azok gazdasági következményeit az egyén anyagi helyzetére, és hogy egyenjogúan és közvetlenül dönthessen e viszonyok lényeges kérdéseiben . . . Itt iskoláزدik szocialista társadalmi tudata, különösen pedig az egyéni és a közösségi társadalmi érdek egységéről és kölcsönös függőségéről alkotott tudata.”

Ez a lényeg, ebben az egy-két mondatban egészen sűrített formában benne van a válasz azokra a kérdésekre is, amelyek itt fölvetődtek. Társadalmi, gazdasági fejlődésünk egészét, az egy társadalmat meghatározó lényeges tényezőket tekintve alig találhatnánk pontosabb, találébb meghatározásokat.

Napról napra találkozunk azonban periferikus kérdésekkel, éppen mert közel vannak hozzánk, mert közvetlenül érintenek bennünket, nem tudjuk tárgyilagosan fölmérni, ehelyett fölnagyítjuk, eltúlozzuk őket, és nem sok kell, hogy elveszítsük az iránytűt, és számunkra ezek legyenek a fő kérdések.

Így írhattam én is le, hogy vaj van a fejünkön? Van is, mindenkinek van valamilyen. Elképzelek környezetemben egy embert, akinek nincs, aki „tisztá”, aki mindig következetes, aki nem ismer megalkuvást, aki mindenáron kitart elvei mellett — lenézniék, megvetniék, kizárnánk közülünk. Megint: ideális ember, ideális környezet? És miért elvonatkoztatni a fogalmakat, követeléseket? Maradjunk meg annál, hogy tudatosan törekszünk valamire. Ez mégis nagyszerűbb, mint belenyugodni abba, hogy aki egyszer „elvértett”, azon már úgysem lehet segíteni.

Ha nem hatna túl banálisan, azt írnám ide: ez az írás is csak egy erőfeszítés akart lenni önmagam elkötelezésére.